

BAS EN CISSY SUIJKERBUIJK

Liturgie in de (missionaire) parochie. Een theorie in praktijk

Op 4 december 2023 was het 60 jaar geleden dat de Liturgieconstitutie van Vaticanum II, *Sacrosanctum concilium*, werd gepromulgeerd¹. Het jaar 2024 markeert bovendien de zestigste verjaardag van de intrede van het Nederlands als liturgische taal in de viering. De herziene liturgische boeken en de vernieuwde liturgische praktijk die hieruit voortkwamen, hebben, sinds enkele generaties, al enige vaste grond gevonden². Als men echter de omvang van de vernieuwingen op het vlak van de boeken en met name de liturgische (volks)taal in ogenschouw neemt, vormen deze 60 jaar een bijzonder korte periode. Zo heeft het Latijn toch eeuwenlang de boventoon gevoerd. En wat binnen het Westen in de loop van vele honderden jaren op cultureel (en vooral muzikaal) gebied aan rijkdom is ontstaan, kan met 60 jaar volkstaal moeilijk benaderd worden. Er zal dus nog geruime tijd moeten verstrijken en een ongelooflijke hoeveelheid werk moeten worden verzet om de volkstaalliturgie tot haar volle wasdom te laten komen. Dat alles zal vooral veel geduld vragen en daarbij zal het voortdurend putten uit de rijke Latijnse traditie van onvervangbare waarde blijken. Alleen zo zullen de liturgist en de musicus, evenals de huisvader uit het Evangelie, in staat zijn om uit hun schat nieuw en oud te voorschijn te halen (vgl. *Mt.* 13, 52).

Wat valt er bij deze constatering en gedachten te zeggen over de huidige liturgische parochiepraktijk? In de titel boven dit artikel is het woord ‘missionair’ tussen haakjes geplaatst. Reden daartoe is dat elke parochie *in se* missionair is. De huidige ‘missionaire parochie’-beweging³ is daar op zichzelf alleen maar een explicitering van. We zullen hieronder zien hoe dit missionaire thema al vanaf de Liturgieconstitutie zelf een centrale plaats inneemt binnen de conciliaire en postconciliaire kerkelijke documenten.

We hadden echter in de titel zelfs het woord ‘parochie’ tussen aanhalingstekens kunnen plaatsen. Want de parochies worden, in steeds mindere mate,

1 Constitutie over de heilige Liturgie *Sacrosanctum Concilium*, 4 dec. 1963. Citaten uit deze constitutie zullen worden genomen uit *Liturgische Documentatie* dl. 9, 's-Hertogenbosch 1012, pp. 8-97.

2 Al is de onverwachte, wereldwijde opbloei van de Romeinse liturgie in de buitengewone vorm (sinds 2007), met name onder jonge gezinnen (wie kent er momenteel geen gezin dat zich tot deze liturgie voelt aangetrokken?) wel opmerkelijk.

3 Vgl. bijv. de recente Conferenties Missionaire Parochie in Breda (2022) en Veenendaal (2023), waar zo'n 1000, resp. 700 actieve gelovigen uit talrijke parochies in Nederland en Vlaanderen bijeenkwamen. Zie: <https://missionaireparochie.nl/>.

die territoriale gemeenschappen “die naadloos bij elkaar aansloten, zodat geen enkele katholiek in onzekerheid verkeerde over de vraag waar hij tot de sacramenten kon naderen”⁴. Een dergelijke indeling, waarbij het volledige gebied van een bisdom over een fijnmazig netwerk van territoriale parochies werd verdeeld, was een expliciete wens van het Concilie van Trente (1545-1563) en vond in onze streken pas plaats in de tweede helft van de 19de eeuw⁵. “Vóór die tijd was het kerkelijk landschap minder overzichtelijk. Er waren vooral centra zoals kloosters, bedevaartsplaatsen, kerken en kapellen waartoe de gelovigen zich verhielden”⁶. De huidige ‘parochie’ verkeert in een transitie. “Van een fijnmazig netwerk van parochiekerken groeien we weer toe naar de grote parochies zoals die in het verleden bestonden en die een grote regio bestrijken”⁷. We zien nu al, hoe kloosters, bedevaatskerken, bepaalde centrale kerken en (vaak nieuwe) gemeenschappen opnieuw mensen uit de wijdere omgeving aantrekken.

Dit alles heeft zijn uitwerking op de huidige liturgische ‘parochiepraktijk’. Deze praktijk – zo zal hieronder blijken – is uiteraard missionair, en eerder regionaal dan, in de strikte zin van Trente, plaatselijk ‘territoriaal’. Wat nu volgt, valt in twee delen uiteen: een meer theoretisch deel over de viering van de liturgie binnen het kerkelijk kader van de parochie, en een meer praktisch deel vanuit o.m. onze eigen ervaring binnen verschillende parochies, in uiteenlopende landen, gedurende de afgelopen ruim 30 jaar.

1. Achtergronden bij de liturgieviering in parochieverband vanaf Vaticanum II

De verschillende kerkelijke documenten en (inleidingen op) liturgische boeken die vanaf het Tweede Vaticaans Concilie verschenen zijn, geven ons een helder beeld inzake de fundamentele krachtlijnen van het liturgisch leven binnen het kader van de parochie. Het beginpunt vormt hierbij zonder twijfel de Liturgieconstitutie zelf en de daarmee samenhangende overige constituties en decreten van Vaticanum II.

a) De Liturgieconstitutie van Vaticanum II

Toen de heilige paus Johannes XXIII op 11 oktober 1962 het Tweede Vaticaans Concilie opende, betrof het eerste onderwerp dat besproken werd, de liturgie. Na al het voorwerk dat de Liturgische Beweging vanaf het begin van de twintigste eeuw op dit vlak had verricht, was dit onderwerp overrijp⁸ en de alom

⁴ Brief van kardinaal W. Eijk aan de parochies van het Aartsbisdom, dd. 23 november 2014.

⁵ Vgl. *ibidem*.

⁶ *Ibidem*.

⁷ *Ibidem*.

⁸ Vgl. G. Lukken, *Met de rug naar het volk. Liturgie in het spanningsveld van restauratie en vernieuwing*, Berne-Heeswijk - Averbode 2010, 83.

heersende overtuiging onder de bisschoppen was, dat men hierover gemakkelijk tot overeenstemming zou komen. Dit gebeurde dan ook bij de eindstemming over het document op 22 november 1963, waarbij 2.158 bisschoppen vóór stemden en slechts 19 tegen (met nog één blanco stem)⁹. Op 4 december 1963 werd de constitutie *Sacrosanctum concilium* (SC) officieel afgekondigd door Johannes' opvolger, de heilige paus Paulus VI.

De punten waarover de concilievaders het zo roerend eens waren, vinden we terug in de tekst zelf van de Liturgieconstitutie. Zij vormen samen een klein theologie van de liturgie¹⁰. Laten we enkele van deze, ook voor de parochie zo centrale inzichten kort bekijken.

- Parochieliturgie is 'godmenselijke' voltrekking van Christus' verlossingswerk

Volgens SC 2 is de liturgie voltrekking van Christus' verlossingswerk, waardoor de gelovigen het Christusmysterie en de Kerk aan de wereld laten zien. De Kerk (en daarmee de liturgie die zij viert) is daarbij 1) tegelijk menselijk en goddelijk; 2) zichtbaar en onzichtbaar; 3) actief en contemplatief; 4) 'in de wereld' en op pelgrimstocht naar het nieuwe Jeruzalem. In de spanning die we met deze 'uitersten' waarnemen, moet het eerste (het menselijke, zichtbare, actieve, 'in de wereld') steeds leiden naar het tweede (het goddelijke, onzichtbare, contemplatieve, 'nieuwe Jeruzalem'; vgl. SC 2). Daarbij kan het ene niet zonder het andere, en gaan God en mens, zichtbaar en onzichtbaar, actie en contemplatie, altijd samen: de wereld is op weg naar het nieuwe Jeruzalem. Op deze wijze bouwt (*aedificet*, zie aldaar) de liturgie alle christengelovigen op (heiliging) en zo doet zij hen groeien (ontwikkeling, bij de tijd brengen) tot de volle omvang van de Christus¹¹ (opname in het Lichaam van Christus, eenheid), waarbij zij allen sterkt tot Christusverkondiging¹² (missie).

- Parochieliturgie (werk van de gehele Christus, Hoofd en ledematen) is gecentreerd rond het paasmysterie en is missionair

In SC 5 lezen we hoe God wil dat alle mensen gered worden en tot de kennis van de waarheid komen (vgl. *1 Tim.* 2, 4). Daartoe zendt Hij zijn Zoon – vervulling van de oude profetieën – om aan de armen de blijde boodschap te brengen, als geneesheer van lichaam en geest. Deze Gezalfde wordt, als instrument van onze verlossing, de volmaakte losprijs voor onze verzoening. In Hem is ons de volheid

9 Vgl. P. Marini, *Een uitdagende hervorming*, Averbode - Berne-Heeswijk, 2010, 23-24.

10 Deze theologie wordt overzichtelijk weergegeven in de eerste sectie van het tweede deel van de *Catechismus van Katholieke Kerk* (1992), dat handelt over 'De viering van het Christusmysterie', in de nrs. 1076-1209.

11 *...usque ad mensuram aetatis plenitudinis Christi*, SC 2.

12 *...ad praedicandum Christum roborat*, *ibidem*.

van de goddelijke eredienst geschonken. Dit verlossingswerk volbrengt Christus vooral door het paasmysterie van zijn lijden, verrijzenis en hemelvaart (vgl. SC 5). We kunnen aldus concluderen dat de liturgie viering en actualisering is van Christus' eigen zending, waardoor de gelovigen (middels het paasmysterie) diens deelgenoot worden (opgenomen in het Lichaam van Christus) om ook op hun beurt te worden 'gezonden' (missie).

SC 6 expliciteert dit nog: zoals de Zoon door de Vader is gezonden, zo zendt de Zoon zijn apostelen (en daarmee de Kerk) om Christus' verlossende paasmysterie te verkondigen en dit verkondigde heilswerk ook te voltrekken door het offer en de sacramenten waaromheen zich heel het liturgisch leven beweegt. Alle mensen zijn geroepen deel te krijgen aan dit paasmysterie. Zo zullen zij door het doopsel met Jezus sterven om, mét Hem begraven, ook met Hem mee op te staan, en vervolgens de Geest van Gods aangenomen kinderen te ontvangen.

Ten slotte werkt SC 7 uit hoe dit grote liturgische 'werk' een intrinsiek samspel is van Christus en zijn Lichaam, de Kerk. Christus zelf is "aanwezig in het Misoffer, zowel in de persoon van de bedienaar [...] als bovenal onder de eucharistische gedaanten. Hij is door zijn kracht aanwezig in de sacramenten, zodat, wanneer iemand doopt, Christus zelf doopt. Hij is aanwezig in zijn Woord, aangezien Hij zelf spreekt wanneer in de Kerk de heilige Schriften gelezen worden. Ten slotte is Hij aanwezig wanneer de Kerk bidt en zingt, Hij die zelf heeft beloofd: 'Waar er twee of drie verenigd zijn in mijn Naam, daar ben Ik in hun midden'" (SC 7). Daarom vervolgt de Liturgieconstitutie: "Terecht wordt de liturgie derhalve beschouwd als de uitoefening van het priesterlijk dienstwerk van Jezus Christus waarin door zintuigelijke tekenen de heiliging van de mens wordt betekend en – op een wijze die elk ervan eigen is – wordt bewerkt, en waarin door het mystieke Lichaam van Jezus Christus, namelijk het Hoofd en de ledematen, de integrale openbare eredienst wordt uitgeoefend" (zie aldaar).

Aan de viering van de liturgie gaat de verkondiging vooraf (SC 9). Immers, "Hoe kan men Hem aanroepen zonder in Hem te geloven" en "hoe kan men in Hem geloven zonder van Hem te hebben gehoord?" (Rom. 10, 14-15). Maar diezelfde verkondiging is ook de vrucht van de liturgie, zoals wij hierboven zagen. De liturgie is immers "het hoogtepunt waarnaar het handelen van de Kerk streeft en tevens de bron waaruit haar hele kracht voortvloeit" (SC 10). Want alles wat wij als gedoopte leden van de Kerk in onze apostolische ijver doen, is "daarop gericht, dat allen die door het geloof en doopsel kinderen van God zijn geworden, zich verenigen in de samenkomst, God loven te midden van de Kerk, deelnemen aan het Offer en eten van de maaltijd des Heren" (aldaar). We kunnen concluderen dat de liturgie dus, als 'bron', alle gelovigen toerust en uitzendt: 'Gaaf, maakt leerlingen...' (vgl. Mt. 28,19; Mc. 16,15), 'en nodig de mensen dringend uit binnen te komen, want mijn huis moet vol worden' (Lc. 14,23).

- Parochieliturgie vraagt een volledige, bewuste en actieve deelname van alle gelovigen

Om zo'n grote missionaire en heiligende taak te kunnen vervullen, moeten volgens SC 14 de christengelovigen "tot die volledige, bewuste en actieve deelname aan de liturgische vieringen worden gebracht die door het wezen van de liturgie zelf wordt vereist en waartoe het christenvolk, 'een uitverkoren geslacht, een koninklijke priesterschap, een heilige natie, Gods eigen volk' (1Petr. 2,9; vgl. 2,4-5), het recht en de plicht heeft krachtens het doopsel" (SC 14). Deze actieve deelname moet volgens SC 30 worden bevorderd d.m.v. de acclamaties, antwoorden, psalmodie, antifonen, gezangen en de gemeenschappelijke lichaamshoudingen van het volk, alsook door een, op bepaalde tijden, in acht genomen gewijde stilte. Daarbij moeten de riten "schitteren door hun nobele eenvoud, doorzichtig zijn door bondigheid, onnodige herhalingen vermijden, aangepast zijn aan het bevattingsvermogen van de gelovigen en in het algemeen niet veel uitleg behoeven" (SC 34).

Bovendien moeten de geloven ook ruime toegang krijgen tot de Schrift, "zodat binnen een vooraf bepaald aantal jaren het voornaamste deel van de heilige Schrift wordt voorgelezen aan het volk" (SC 51). Die Schrift moet hun in de homilie worden verklaard (vgl. SC 24), en uit diezelfde Schrift moeten de Psalmen worden gezongen – meer nog: Gods Woord vormt de basis voor de liturgische gezangen (vgl. aldaar). Daarbij zij nog opgemerkt dat de zang volgens SC 112 sowieso een noodzakelijk en integrerend onderdeel vormt van de plechtige liturgie. De liturgie is per definitie gezongen en daarbij wordt de expliciete actieve deelname van alle gelovigen door de concilievaders ook voorzien (vgl. SC 113 en 118).

- Parochieliturgie is altijd gemeenschapsviering en breder dan alleen de Eucharistie

Tot slot zij opgemerkt, dat de Liturgieconstitutie het liturgisch leven van Gods volk in brede zin voor ogen heeft¹³. Zo wijzen SC 99 en 100 er bijvoorbeeld op, dat het getijdengebed het openbaar gebed is van heel de Kerk en dat heel het Godsvolk ook regelmatig moet worden uitgenodigd om actief aan dit gebed deel te nemen, met name op zondag. Daarbij geldt volgens SC 26 voor iedere liturgische viering, dat het geen private handeling is, maar een viering van de Kerk, "die het sacrament van de eenheid is" (SC 26). Daarom stelt SC 27, dat een gemeenschappelijke viering altijd de voorkeur verdient boven een 'private viering' door bijvoorbeeld de priester alleen. Bij al deze liturgische vieringen

13 Breder dus dan de Eucharistie, die vandaag de dag bijna de enige liturgieviering lijkt te zijn waaraan de christengelovigen deelnemen. Andere liturgische vieringen, zoals het getijdengebed, lijken bijna volledig in de vergetelheid te zijn geraakt.

mag volgens SC 22 volstrekt niemand uit eigen beweging iets toevoegen, weglaten of veranderen, en komt het aan iedere afzonderlijke christengelovige (gewijd of niet gewijd) toe enkel en volledig datgene te doen wat hem of haar krachtens de aard van de zaak en de liturgie toekomt (SC 28). Dit gehele liturgische gebed vindt altijd plaats in het kader van het liturgisch jaar, dat bijzonder kleur en vorm geeft aan het liturgisch leven van de gelovigen (SC 102).

b) De overige constituties en decreten van Vaticanum II

In zijn Apostolische Brief *Desiderio desideravi* over de liturgische vorming van het volk Gods (2022) wees paus Franciscus op de onlosmakelijke eenheid van de vier Constituties van het Tweede Vaticaans Concilie, *Sacrosanctum concilium*, *Lumen gentium*, *Dei verbum* en *Gaudium et spes*, waarbij de Liturgieconstitutie historisch, niet zonder reden, aan de andere drie voorafgaat¹⁴.

Zo kent de Constitutie over de Kerk dezelfde uitgangspunten als de Liturgieconstitutie (SC 5 en 6), namelijk: Gods heilsplan (LG 2), de zending van de Zoon (LG 3) en de heiliging van de Kerk door de Heilige Geest (LG 4). De daaropvolgende bijbelse en liturgisch-patristische voorstellingen van de Kerk als bijvoorbeeld Gods bouwwerk (LG 6), Gods tempel (LG 6) en het mystieke Lichaam van Christus (LG 7) komen bovendien geheel overeen met de wijze waarop *Sacrosanctum concilium* over de Kerk spreekt (SC 2 en 7). Maar er is meer. Zo heeft de benaming ‘volk van God’ die LG 9 gebruikt om de Kerk aan te duiden, niet alleen een overduidelijke bijbelse achtergrond¹⁵, maar kent zij ook een rijk liturgisch gebruik in talloze gebedsteksten¹⁶. Daarbij is de term ‘algemeen priesterschap’ dat in de daaropvolgende nummers (LG 10 en 11) wordt gebruikt, van het grootste belang voor een goed verstaan van de Liturgieconstitutie: hier is immers sprake van de priesterlijke taak van *alle* gelovigen, als gedoopte leden van het volk van God. Het ambtelijk of hiërarchisch priesterschap (waarvan verderop in LG 10 sprake is) is van een andere aard, en staat geheel ten dienste van het algemene priesterschap. Ook de missioneringsopdracht van *alle* gelovigen (LG 17) sluit nauw aan bij de centrale plaats die de zending vervult in de liturgie (zie hierboven: SC 2, 5, 6 en 9). Pas na al deze thema's die het gehele volk Gods aangaan, wordt uitgebreid het (historisch tot

14 Vgl. Paus Franciscus, *Apostolische Brief over de liturgische vorming van het volk Gods, Desiderio desideravi*, d.d. 29 juni 2022, nr. 29 en 30: “Ter afsluiting van de tweede zitting van het Concilie (4 december 1963) drukte de heilige Paulus VI zich als volgt uit: ‘De moeilijke, complexe debatten hebben rijke resultaten opgeleverd. Ze hebben één onderwerp afgerond: de heilige liturgie. Omdat het vóór alle andere wordt behandeld, heeft het in zekere zin prioriteit boven alle andere vanwege zijn intrinsieke waardigheid en belang voor het leven van de Kerk’”.

15 Vgl. de vele bijbelse verwijzingen in *Lumen gentium* nr. 9.

16 Zie bijv. de volgende oratie uit de kersttijd: “God, door de geboorte van uw eniggeboren Zoon zijt Gij het verlossingswerk voor uw volk op wonderbare wijze begonnen. Wij vragen: geef aan uw dienaren de kracht van het geloof, opdat zij onder zijn leiding de heerlijkheid bereiken die Gij als beloning hebt toegezegd.” In: *Klein Missaal voor de Nederlandse Kerkprovincie*, 's-Hertogenbosch 2014, 11.

dan toe klassieke) onderscheid gemaakt op grond van de hiërarchie (LG 18-38), waarop vervolgens meteen weer wordt gesproken over de roeping tot heiligheid die voor *alle* gedoopten geldt (LG 39-42). Daarna komt in een eschatologisch hoofdstuk de spanning ter sprake tussen de aardse en de hemelse Kerk (LG 48-50). Deze passage uit *Lumen gentium* sluit, op verder verdiepende wijze, nauw aan bij een aantal, hierboven genoemde termen uit de Liturgieconstitutie (SC 2): 'menselijk-goddelijk', 'zichtbaar-onzichtbaar', 'actief-contemplatief', en 'in de wereld-op pelgrimstocht naar het nieuwe Jeruzalem'. De Constituties over de Kerk en de Liturgie vullen elkaar dan ook volledig aan, en de een is niet goed verstaanbaar zonder de ander.

Voor de andere Constituties over de goddelijke Openbaring (*Dei verbum*) en de Kerk in de wereld van deze tijd (*Gaudium et spes*) geldt in hoge mate hetzelfde¹⁷. Maar ook verschillende decreten van Vaticanum II staan in nauw verband met de praktisch-theologische inhoud van de Liturgieconstitutie. Zo is het Missiedecreet *Ad gentes* (m.n. AG 1-9, 14) intrinsiek verbonden met de ecclesiologische visie van *Lumen gentium* (nr. 17) en de liturgische dynamiek van *Sacrosanctum concilium* (nrs. 2, 5, 6 en 9). Hetzelfde geldt voor het decreet over het lekenapostolaat *Apostolicam actuositatem* (bijv. AA 6).

Al deze documenten geven de inhoud en de innerlijke beweging weer die de liturgieviering in de parochie bezielt: in de liturgie brengt de gemeenschap van gelovigen altijd haar eigen, plaatselijke leven binnen, evenals haar eigen 'in de wereld gezonden zijn'. In de viering van het Christusmysterie ontmoeten God en mens elkaar, en door hun deelname aan het paasmysterie worden de gelovigen het 'zuurdeeg en de ziel in de menselijke samenleving, die in Christus vernieuwd en tot Gods eigen gezin herschappen moet worden'¹⁸.

c) De kerkelijke documenten en (inleidingen op) de liturgische boeken na Vaticanum II

In de kerkelijke documenten die sinds het tweede Vaticaans Concilie het licht zagen, komt met grote regelmaat de band en wisselwerking ter sprake tussen het wereldgebeuren (zending en heiliging) enerzijds, en het belang van de liturgie als bron en hoogtepunt van het kerkelijk handelen anderzijds. Een Apostolische exhortatie als *Evangelii nuntiandi* van de H. paus Paulus VI over de Evangelisatie in de moderne wereld legt bijvoorbeeld het verband tussen de Liturgie van

17 Denk in het kader van *Dei Verbum* bijv. aan de betekenis van het Oude en het Nieuwe Testament voor de gelovigen, en de eenheid van beide testamenten (DV 14-20) in het kader van de liturgie, m.n. in het licht van SC 51, of aan de liturgische plaats van de Schrift (DV 21). En een Constitutie als *Gaudium et spes* geeft op haar beurt een groter kader weer, waarin de inhoud van de Liturgieconstitutie binnen een breder perspectief wordt geplaatst op het vlak van ontwikkeling en cultuur (vgl. bijv. GS 38-42, 45, 58).

18 Vgl. *Klein Missaal voor de Nederlandse Kerkprovincie*, 's-Hertogenbosch 2014, Collectagebed uit het Misformulier naar keuze in de Tijd door het jaar, Tweede week, maandag.

het Woord en de evangelisatie¹⁹. In zijn encycliek *Laborem exercens* over het de menselijke arbeid, brengt de H. paus Johannes Paulus II de menselijke arbeid samen met het gebed, en plaatst deze arbeid daarmee op de eschatologische schaal van de ‘nieuwe aarde’²⁰. En in zijn Post-synodale apostolische exhortatie *Christifideles laici* over de roeping en de zending van de leek in Kerk en wereld, zegt Johannes Paulus II (een passage citerend uit het Decreet van Vaticanum II over het Lekenapostolaat, nr. 33): “Als deelnemers aan de zending van Christus – priester, profeet en koning – hebben de leken gelovigen een actieve rol te spelen in het leven en de activiteit van de Kerk (...) Gesterkt door hun actieve deelname aan het liturgische leven van hun gemeenschap, leveren zij graag hun aandeel aan de apostolische werken van die gemeenschap. Zij brengen mensen terug tot de Kerk die er misschien ver van waren verwijderd”²¹.

Op zijn beurt wijst paus Benedictus XVI in zijn Post-synodale exhortatie *Sacramentum caritatis* over de Eucharistie als bron en hoogtepunt van het leven en de missie van de Kerk, op de ontmoeting met Christus in de liturgie en op de aanbidding van zichzelf in eenheid met zijn offer: “Door haar aard kan de liturgie pedagogisch effectief zijn om de gelovigen te helpen dieper in te gaan op het mysterie dat wordt gevierd. Daarom heeft het proces van christelijke vorming in de oudste traditie van de Kerk altijd een ervaringskarakter gehad. Hoewel het een systematisch begrip van de inhoud van het geloof niet verwaarloosde, concentreerde het zich op een vitale en overtuigende ontmoeting met Christus, zoals verkondigd door authentieke getuigen. Het is in de eerste plaats de getuige die anderen kennis laat maken met de mysteries. Deze eerste ontmoeting krijgt uiteraard diepte door de catechese en vindt zijn bron en hoogtepunt in de viering van de Eucharistie”²². Bovendien leert de grote liturgische traditie van de Kerk de gelovigen, dat “een vruchtbare deelname aan de liturgie vereist dat men persoonlijk gelijkvormig wordt aan het mysterie dat gevierd wordt, en dat men zijn leven aan God aanbiedt in eenheid met het offer van Christus voor de redding van de hele wereld”²³.

Paus Franciscus legt in zijn Apostolische Brief *Desiderio desideravi* over de liturgische vorming van het volk Gods (2022) eveneens de nadruk op ontmoeting

19 Vgl. H. Paus Paulus VI, Apost. Exhortatie *Evangelii nuntiandi* over de Evangelisatie in de moderne wereld, d.d. 8 december 1975, nr. 43.

20 H. Paus Johannes Paulus II, Encycliek *Laborem exercens* over de menselijke arbeid, dd. 14 sept. 1981, nr. 27: “Is deze nieuwe waarde – vrucht van de menselijke arbeid – al niet een klein deeltje van die “nieuwe aarde”, waar gerechtigheid woont? (...) Het is nodig dat iedere christen die het Woord van de levende God hoort en die arbeid met gebed verenigt, weet welke plaats zijn arbeid uiteindelijk inneemt, niet alleen in de aardse vooruitgang, maar ook in de groei van het Rijk van God, waartoe wij allen geroepen worden door de kracht van de Heilige Geest.

21 H. Paus Johannes Paulus II, Post-synodale Apostolische Exhortatie *Christifideles laici* over roeping en de zending van de leek in Kerk en wereld, d.d. 30 dec. 1988, nr. 33.

22 Paus Benedictus XVI, Post-synodale Exhortatie *Sacramentum caritatis* over de Eucharistie als bron en hoogtepunt van het leven en de missie van de Kerk, d.d. 22 febr 2007, 64.

23 *Ibidem*.

met Christus in de liturgie: “Hierin ligt de krachtige schoonheid van de liturgie. Als de opstanding voor ons een concept, een idee, een gedachte zou zijn, als de Verrezenen voor ons de herinnering zou zijn aan de herinnering van anderen, hoe gezaghebbend ook (zoals bijvoorbeeld die van de apostelen), als ons niet óók de mogelijkheid zou worden gegeven van een ware ontmoeting met Hem, dan zouden we zeggen dat de nieuwigheid van het vleesgeworden Woord helemaal verdwenen is. Maar dat is niet zo. De Menswording is namelijk niet alleen de enige, altijd nieuwe gebeurtenis die de geschiedenis kent, maar zij is ook de methode die de heilige Drie-eenheid heeft gekozen om voor ons de weg naar gemeenschap te openen. Het christelijk geloof is, ofwel een levende ontmoeting met Hem, of het bestaat niet. De liturgie garandeert ons de mogelijkheid van een dergelijke ontmoeting”²⁴. Van iets dergelijks getuigde in de vijfde eeuw reeds de H. paus Leo de Grote, toen hij stelde: “Wat zichtbaar was in onze Verlosser, is overgegaan in zijn sacramenten”²⁵.

In de sacramentele liturgische viering van een parochie wordt Christus er-vaarbaar en aanraakbaar²⁶. Iedere gelovige is uitgenodigd om Christus te ontmoeten, te delen in zijn paasmysterie, en van daaruit opnieuw de wereld in te gaan om van Hem in woord en werk te getuigen.

Een tweetal, meer praktische documenten van muzikale aard verdienen nog vermelding. Allereerst de Instructie *Musicam sacram* (1967)²⁷, uitgebracht tussen de Liturgieconstitutie (1963) en het verschijnen van het nieuwe Romeins Missaal (1969). In de nrs. 28-31 van deze Instructie worden voor de gezongen mis (*missa cantata*) een drietal graden onderscheiden van actieve deelname aan de zang door de gelovigen²⁸. De liturgische terminologie is inmiddels enigszins verouderd, maar de inhoud van deze drie graden is feitelijk overgenomen in de later verschenen liturgische boeken. 1) De eerste graad betreft vooral de dialogen tussen celebrant en volk, alsook de pefatie, het Heilig, het Gebed des Heren en de oraties van de priester. 2) De tweede graad betreft de vaste gezangen en het gebed van de gelovigen (voorbede). 3) De derde graad ten slotte betreft de wisselende gezangen, de antwoordsalm, het alleluia met vers en de schriftlezingen.

24 Paus Franciscus, apostolische Brief *Desiderio desideravi* over de liturgische vorming van het volk Gods, d.d. 29 juni 2022, 10-11.

25 H. Leo de Grote, *Sermo* 74, 2, geciteerd door paus Franciscus in *Desiderio desideravi* 9, en in de Catechismus van de Katholieke Kerk (1992), 1115.

26 Zie in dit verband de afbeelding van de fresco uit de catacombe van Petrus en Marcellinus (begin 4de eeuw), die staat afgedrukt in de *Catechismus van de Katholieke Kerk* (1992) aan het begin van Deel II over De viering van het Christusmysterie. Het betreft de vrouw die aan bloedvloeïngen leed en de zoom van Jezus' kleed aanraakte (vgl. *Mc.* 5, 25-34). In de sacramenten raakt de gelovige Christus opnieuw aan en ervaart zo diens heilzame en genezende kracht.

27 H. Ritencongregatie, Instructie *Musicam sacram* over muziek in de heilige liturgie, d.d. 5 maart 1967, in: *Liturgische Documentatie* dl. 5, 's-Hertogenbosch 2008, 84-106.

28 Overigens zijn in dezen ook de nrs. 7 en 16 uit *Musicam sacram* van belang.

Uitgangspunt van de Instructie is, dat men vóór alles de eerste graads-gezangen zingt. Men kan vervolgens de zang aanvullen met gezangen uit de tweede en/of derde graad²⁹. In landen als Frankrijk en Duitsland heeft deze opzet redelijk gewerkt. In de Nederlandse parochies is men rond 1970 met een deel van de derde graad begonnen, soms aangevuld met de vaste gezangen uit de tweede graad. Van de eerste graad werd vaak hooguit het Heilig en het Onze Vader gezongen, heel soms de prelatie. En zo is het in de meeste parochies vandaag de dag nog steeds.

Het tweede, meer praktische ‘document’ betreft het Romeins Missaal zelf, dat sinds 2002/2008 in derde editie is verschenen³⁰. Wie zowel de inleiding³¹ als het boek zelf ter hand neemt, ontdekt dat inmiddels alle liturgische teksten van muzieknoden zijn voorzien³², ook de eucharistische gebeden en de schriftlezingen. Voorafgaand aan de eucharistische gebeden staat nu deze rubriektekst: “In alle missen kan de celebrerende priester vooral de belangrijkste delen van het eucharistisch gebed zingen”³³. Wat in *Musicam sacram* (1967) nog gold voor de gezongen mis (*missa cantata*) geldt, zo lijkt het, inmiddels voor alle vormen van misviering. Zeker indien men de nrs. 40 en 41 uit de inleiding op het Romeins Missaal erbij leest: “Groot belang moet dan ook worden gehecht aan het gebruik om te zingen tijdens de viering van de mis overeenkomstig de volksaard en de mogelijkheden van iedere liturgische bijeenkomst. Ofschoon het niet altijd nodig is, bijv. tijdens missen op weekdays, alle teksten te zingen die eigenlijk bestemd zijn om gezongen te worden, dient er absoluut voor gezorgd te worden dat de zang van de bedienaren en het volk niet ontbreekt in vieringen die plaatsvinden op zondagen en verplichte feestdagen. Bij het uitkiezen echter van de gedeelten die inderdaad gezongen worden, dient men de voorkeur te geven aan delen die van groter belang zijn, vooral die welke door de priester of de diaken of de lector gezongen moeten worden en waarop het volk antwoordt, of die welke gezongen moeten worden door priester en volk samen”³⁴.

Actieve participatie van de gelovigen aan de eerste graads-gezangen wordt nog steeds node gemist. In dit opzicht is er in vrijwel alle Nederlandse parochies

29 Vgl. *ibidem* nr. 28.

30 Voor wat betreft de derde editie van het Romeins Missaal, dat in het Engels, Spaans, Italiaans en Frans reeds is verschenen, wachten we in Nederland nog op de publicatie.

31 Zie *Algemeen Statuut van het Romeins Missaal*, in: *Liturgische Documentatie* dl. 3, 's-Hertogenbosch 2004, 55-194; zie inzake de zang: nrs. 39-41.

32 In de Romeinse *editio typica tertia* (2002/2008) is de enige uitzondering hierop: de gebeden voor de bereiding van de offergaven: “Gezegend zijt Gij, Heer, God van al wat bestaat... - Gezegend zij God in alle eeuwen.” Vgl. voor deze Nederlandse vertaling *Klein Missaal voor de Nederlandse Kerkprovincie*, 's-Hertogenbosch 2014, 39.

33 Vgl. voor deze Nederlandse vertaling van de rubriektekst: *Klein Missaal voor de Nederlandse Kerkprovincie*, 's-Hertogenbosch 2014, 41.

34 Zie *Algemeen Statuut van het Romeins Missaal*, in: *Liturgische Documentatie* dl. 3, 's-Hertogenbosch 2004, nrs. 40-41; het *Algemeen Statuut van het Romeins Missaal* verwijst hier overigens in een voetnoot expliciet naar *Musicam sacram* nrs. 7 en 16.

nog een enorme inhaalslag te maken. Hetzelfde geldt overigens voor een actieve deelname middels eenduidige liturgische houdingen³⁵.

2. De liturgische praktijk in een (missionaire) parochie – een ervaringsbericht

Op dit liturgisch-theologisch overzicht van achtergronden bij de liturgieviering in parochieverband vanaf Vaticanum II volgt nu een korter, meer persoonlijk 'ervaringsbericht'. Beiden zijn wij al 35 jaar lid van een katholieke gemeenschap³⁶. Wij hebben gewoond, gestudeerd en gewerkt in verschillende landen en zijn al die jaren ook onafgebroken actief betrokken geweest bij het leiden van de zang en muziek binnen en buiten de liturgie, zowel in parochie- als gemeenschapsverband, alsook bij landelijke vieringen en in andere contexten (zoals gebedsgroepen, Wereldjongerendagen, kinder- en jongerenactiviteiten, parochie- en andere missies, op scholen, in bejaardenhuizen, in theaters en op straat).

Bovengenoemde aspecten zoals het 'godmenselijke', het (on)zichtbare, het actief-contemplatieve, en het 'in-de-wereld als pelgrims onderweg zijn naar het nieuwe Jeruzalem' zijn allemaal liturgische elementen die wij natuurlijk ook zelf, met vele anderen, beleven. Geen enkele verdienste onzerzijds: we zijn er als tiener en jongere gewoon 'in' gevallen. Als gemeenschapslid heb je dagelijks een tijd van stil gebed (aanbidding), van lofprijzing of getijdengebed en, bij voorkeur, dagelijkse eucharistieviering en een maandelijks biechtgesprek met een priester. Daarnaast bid en deel je (twee)wekelijks met enkele broers en zussen over hoe je in de afgelopen tijd de Heer hebt ontmoet en hoe Hij tot je spreekt (deelgroep of huiskring). Op je werk en in je omgeving probeer je te getuigen van de levende Heer (evangelisatie). En door je werk-, je huwelijks- en gezinsleven serieus te nemen, probeer je de algemene roeping tot heiligheid zo goed mogelijk te leven. Dit doe je bovendien in nauwe verbondenheid met andere levensstaten (priesters en toegewijden in het celibaat), waarbij eenieder de ander in eerste instantie als mede-gedoopte, en dus als broeder en zuster ziet.

Dit lijkt misschien bijzonder, maar dat is het niet. Vele duizenden mensen, in Nederland en in Vlaanderen, beleven op deze manier hun geloof, in gemeenschappen of persoonlijk. Waarom? Omdat dit hun is overkomen, doordat ze andere mensen ontmoetten, en zo de Heer ontmoetten. Geen enkele verdienste hunnerzijds. Maar het toeval (bestaat dat?) wil, dat dit precies is, wat ook de Conciliedocumenten ons als Kerk lijken aan te reiken. Zo gaf de heilige Geest

35 Zie *Algemeen Statuut van het Romeins Misaal*, in: *Liturgische Documentatie* dl. 3, 's-Hertogenbosch 2004, nrs. 42-44.

36 De Gemeenschap Emmanuel, ontstaan in Parijs (1972). De gemeenschap telt inmiddels zo'n 14.000 leden (leken, priesters en toegewijden) in meer dan 60 landen (waarvan ca. 7000 in Frankrijk). De Gemeenschap Emmanuel is sinds 1992 door Rome erkend, eerst als een private vereniging van gelovigen, inmiddels als een vereniging van publiek recht.

aan de Concilievaarders de woorden, en aan ontelbare gelovigen wereldwijd de ‘daden’ en ‘beleving’ van diezelfde woorden, zonder dat ze daar expliciet naar hadden gezocht.

In deze context is liturgie niet een op zichzelf staand gegeven. Nee, liturgie staat hier in verband met het gehele christelijk leven ‘in-de-wereld’: 1) het leven van gedoopten die zich gezonden weten (missie) om hun eigen leven – en daarmee: de wereld – te heiligen en om voor hun medemensen te bidden (algemeen priesterschap); 2) gedoopten die, op grond van hun geloof, zorg willen dragen voor de wereld, de schepping en hun medemensen (koningerschap); 3) gedoopten die met hun medemensen willen delen wat hun eigen, persoonlijke ontmoeting met Christus voor hen betekend heeft, en die diezelfde medemensen willen uitnodigen om ook de Heer te ontmoeten (prophetie). Deze gedoopten vinden hun bron in de liturgie die tevens het hoogtepunt van hun leven is.

Vanuit bovenstaande achtergrond en persoonlijke ervaring hebben we in de laatste jaren een aantal principes ontwikkeld rond muziek in de missionaire parochie, principes waarvan we zelf hebben ervaren dat ze ‘werken’, en die we sindsdien graag met anderen delen. Ze zijn bedoeld voor iedereen die, muzikaal of anderszins, anderen leidt in liturgie of gebed binnen de parochie. Het zijn er in totaal negen, en ze hangen samen met een drietal overkoepelende thema’s.

Thema 1: De muzikale gebedsleider

De musici en zangers (*cantores*), en zeker degene die hun leiding geeft, heeft een belangrijke muzikaal-liturgische taak³⁷. Hij of zij leidt feitelijk, op muzikale wijze, het gebed van de hele samengekomen gemeenschap. Vandaar de praktische term ‘muzikale gebedsleider’. Voor deze muzikale gebedsleider is een drietal principes van belang:

a) Liturgie is ontmoeting met de levende Heer

Liturgie en gezongen gebed heeft maar één doel. Ze wil een ontmoeting zijn met de Heer, die immers niet dood, maar levend is. In de muzikale (of anderszins) liturgische vormgeving moet alles dus gericht zijn op het mogelijk maken (en niet in de weg staan) van die ontmoeting.

b) Je kunt alleen leiden naar wie je zelf hebt ontmoet

“Kan soms de ene blinde de andere leiden? Vallen dan niet beiden in de kuil?” (Lc. 6,39). Als je zelf nooit een persoonlijke ontmoeting met de Heer hebt gehad, hoe weet je dan naar wie je de anderen moet leiden? Ga daarom eens na: heb ik ooit de Heer ontmoet, als een Levende? Bid ik? Wanneer heb ik Hem ervaren, en hoe? Wat deed dat met mij?

37 Vgl. *Algemeen Statuut van het Romeins Missaal*, nrs. 102-104.

c) Neem mensen mee naar die ontmoeting vanaf waar ze zijn

Wie leid ik? Je zult moeten uitgaan van wie en wat er voorhanden is: de werkelijke gemeenschap, het koor ter plaatse, de muzikanten die er zijn, de reële mogelijkheden die de Heer je ter plaatse aanreikt. Loop bovendien niet te ver voor de kudde uit, en wees niet bang om tijd met anderen te verliezen, zodat je goed kunt luisteren. Dan kun je mensen afhaken waar ze zijn, en meenemen.

Thema 2: De (muzikale) structuur van de liturgie

Wij zijn niet de eersten die liturgie vieren. De liturgie heeft van zichzelf uit al een structuur, ook muzikaal. Die structuur moet je kennen en dieper leren verstaan. Wat zijn hierbij de principes?

a) In de liturgie loven en aanbidden wij de Vader door de Zoon in de Geest

De liturgie is in haar geheel gebed. Het is geen show en ook geen gelegenheid om allerlei morele boodschappen voor het voetlicht te brengen over hoe we als mensen een beter leven zouden moeten leiden. De liturgie heeft bovendien een 'gebedsrichting'. Zij is in haar geheel gericht *tot* de Vader (dat zie je terug in bijna alle liturgische gebeden)³⁸. Hij zegent en redt ons en wij, op onze beurt, zegenen, loven en aanbidden Hem. Die lof en aanbidding worden gevoed door een concrete lofprijzing en (stille) aanbidding (gebedstijd), ook buiten de liturgie³⁹. Wij richten ons tot de Vader *door* de Zoon (de liturgische gebeden eindigen ook zo: Door Christus onze Heer)⁴⁰. Met de Zoon zijn wij verbonden; we zijn ledematen van zijn Lichaam (liturgie is het handelen van de gehele Christus, Hoofd en ledematen)⁴¹. Hij is de enige weg naar de Vader. Maar ons gebed verrichten we *in* de Geest: de Geest roept ons Jezus in herinnering (vgl. Joh. 14,26) en actualiseert het heilsgebeuren dat wij vieren⁴²; wij weten niet eens hoe wij behoren te bidden, maar de Geest pleit in ons met onuitsprekelijke verzuchtingen (vgl. Rom. 8, 26).

b) De actieve participatie staat centraal, naar ieders eigen rol

In de liturgie gaat het om de actieve participatie van alle gedoopten, waarbij ieder uitsluitend en volledig datgene doet wat hem of haar toekomt⁴³. Ook muzikaal. Daarbij zij nogmaals opgemerkt, dat de liturgie breder is dan alleen de Eucharistie. De liturgie vormt en kleurt van jaar tot jaar – dag na dag, uur na

38 Vgl. *Catechismus van Katholieke Kerk* (1992), nrs. 1077-1083.

39 Vgl. bijv. H. Johannes Paulus II, Apost. Brief *Spiritus et Sponsa*, bij de veertigste verjaardag van de Constitutie *Sacrosanctum Concilium* over de heilige liturgie, d.d. 4 december 2003, nr. 14, in: *Liturgische Documentatie*, dl. 3, 's-Hertogenbosch 2004, p. 36.

40 Vgl. *ibidem*, nrs. 1084-1090.

41 Vgl. *ibidem*, nr. 1136.

42 Vgl. *ibidem*, nrs. 1091-1109.

43 Vgl. *Catechismus van Katholieke Kerk* (1992), nr. 1144; *SC*, nrs. 14, 28 en 114.

uur – de ruimte en tijd waarin wij leven⁴⁴.

c) De liturgie is op voorhand gegeven en in principe gezongen

Je gaat je dus eerst verdiepen in de liturgie, en je zet haar niet naar je hand. Je probeert veeleer ‘met de liturgie mee te denken’, haar ‘van binnenuit te begrijpen’. Wat is de oorsprong, de zin en het doel van een bepaalde rite? Wat zijn gezangen die een rite op zich vormen, welke gezangen begeleiden een rite?⁴⁵ In principe wordt de hele liturgie gezongen (zie boven). Je moet dus goede redenen hebben om iets niet te zingen⁴⁶. Strikt genomen zijn er maar twee ‘smaken’ in de liturgie: zang en stilte (en die liggen in elkaars verlengde)⁴⁷.

Thema 3: Missionaire (muziek)keuzes

De liturgie is gericht op de ontmoeting met de levende Heer. Het is niet een star navolgen van rubrieken (al blijft de liturgie op voorhand gegeven en kan zij nooit een ‘eigen maaksel’ zijn). Stel jezelf bijvoorbeeld de vraag: hoe help ik mensen die ‘van ver’ komen, om de Heer te ontmoeten? Welke (muzikale) keuzes maak je dan?

a) Authentieke liturgie evangeliseert en is missionair

Iedere authentieke liturgische viering evangeliseert en leidt naar een Godsontmoeting⁴⁸. Een liturgie die heel obscuur is (vgl. SC 34), met moeilijk ‘te vatten’ gezangen, zonder enige mogelijke vorm van participatie⁴⁹ bemoeilijkt die Godsontmoeting. Laat daarom de viering waarachtig ‘godmenselijk’ (vgl. SC 2) zijn, waarbij alles op een natuurlijke (menselijke) manier gebeurt: niet overdreven, maar met een soort ‘plechtige eenvoud’ (vgl. SC 34).

44 In ons eigen gezins-, gemeenschaps- en parochieleven mochten we door de jaren heen ervaren hoe andere vormen van liturgisch gebed ons hebben verrijkt, zoals het gezongen getijdengebed (bijv. in de Nijmeegse Maria Geboorteparochie, de Bossche Lucaskerk of op Conferentieoord Emmaüs) tijdens de zgn. paastridium-retraïtes, of in de laatste advenstdagen, met de O-antifonen tijdens de vespers; maar ook het getijdengebed in het gezin – bijv. met het *Getijdenboekje voor kinderen*, 's-Hertogenbosch 2007 –, of in het kader van Kisi/Koemi, God's singing kids. Daarnaast hebben zegeningen (vgl. *Klein Rituele voor de Nederlandse Kerkprovincie*, 's-Hertogenbosch 2009, p. 218-340) ons parochie- en gezinsleven altijd gekleurd, zoals de jaarlijkse zegening van de adventskrans (*ibid.* 330), de kerststal (*ibid.* 333), eens in de paar jaar de huiszegen (*ibid.* 268) en de dagelijkse gezongen tafelzegening (*ibid.* 286-290), die meekleurt met de liturgische tijd en vaak aanleiding geeft tot een kort gebedsmoment met het gezin, bijv. door het lezen van het Evangelie van die dag. Ook de regelmatig terugkerende boeteviering of Avond van barmhertigheid zijn een steun voor ons sacramentele leven.

45 Zie *Algemeen Statuut van het Romeins Misaal*, nr. 37. Bovendien is muziek des te meer ‘gewijd’, “naarmate zij nauwer met de liturgische handeling wordt verbonden” (SC 112).

46 Vgl. *Musicam sacram*, nrs. 29-31; vgl. *Algemeen Statuut van het Romeins Misaal*, nrs. 40-41.

47 Vgl. inzake de gewijde stilte bijv. H. Johannes Paulus II, Apost. Brief *Spiritus et Sponsa*, nr. 13, en *Algemeen Statuut van het Romeins Misaal*, nr. 45.

48 Vgl. *Desiderio desideravi*, nr. 37.

49 Vgl. *Musicam sacram*, nr. 16.

b) Fundament voor muzikale keuzes zijn de liturgische teksten van de dag. Voor de muziekkeuze putten we uit een eeuwenlange traditie en zijn we tegelijk toekomstgericht (vgl. Mt. 13, 52). Gebruik oude en nieuwe muziek. Breng oude muziek 'up to date' en maak eigentijdse muziek geschikt om te bidden (vgl. SC 114 en 116). Bedenk daarbij, dat we in de (Romeinse) liturgie vrijwel altijd Gods Woord zingen. Voor de Eucharistie gaan we bijvoorbeeld te rade bij de zangteksten uit het Romeins Missaal (openings- en communie-antifoon), uit het Graduale Romanum en het Graduale Simplex (*introitus*, *offertorium* en *communio* van de betreffende dag) en het Lectionarium (antwoordpsalm, alleluiavers en soms sequentie). Bij deze teksten sluiten we vervolgens muzikaal aan met participatieve gezangen (open en gesloten zangvormen). Vergeet bovendien de herhaling niet, zodat iedereen ergens kan aanhaken.

c) Missionaire liturgie is gastvrij, vreugdevol en gericht op bekering tot de Heer. Heb oog voor de arme en de vreemdeling (buiten en binnen de kerk), in wie je Christus ontmoet (vgl. Mt. 25,40; Jak. 2,1-7; Hebr. 13,2). Ook in je gebed en je manier van bidden. Neem iedereen mee, haal ze af waar ze staan. Maar neem ze wel mee naar de Heer, op de weg van bekering. Geef ze echt voedsel (vgl. Hebr. 5,13-14), ook in de zang en muziek. Het zingen van Gods Woord is daarin leidend. En laat in alles (de manier van vieren, de muziek) een echte (christelijke) vreugde (vgl. Neh. 8,10; Fil. 4,4) doorstralen, die hoort bij mensen die de Heer hebben ontmoet.

Bas (1973) en *Cissy* (1972) *Suijkerbuijk* zijn getrouwd en hebben vijf kinderen. Ze zijn lid van de Gemeenschap Emmanuel en nauw betrokken bij Koemi (voorheen Kisi, God's singing kids), waar zij o.m. liederen en musicals vertalen en zelf schrijven. Zij hebben als dirigent/muzikant gewerkt in de Nijmeegse Maria Geboortekerk, de Bossche Sint-Jan en Lucaskerk en in de Tilburgse Dionysiuskerk ('t Heike). Beiden vertalen en componeren (liturgische) muziek. Bas is theoloog en latinist, was 18 jaar in dienst van de Nationale Raad voor Liturgie en is momenteel werkzaam in Parijs als internationaal verantwoordelijke Zang en Liturgie voor de Gemeenschap Emmanuel (Emmanuel Music). Cissy is opvoedkundige en koordirigent, en maakt als zelfstandige (Gabriel Productions) o.a. vertalingen en CD's. Beiden zijn als initiatiefnemers ook actief voor stichting UPraise! en verzorgen muziek en een cursus in het kader van de Missionaire Parochie.